

ZAJEDNICA – IDEJA S DUGOM POVIJEŠĆU

Koncept zajednice intrigira sociologe gotovo dva stoljeća, no sama ideja zajednice mnogo je starija od sociologije. Njezino pojavljivanje i prve razgovjetne artikulacije koincidiraju s rođenjem zapadne kulture i civilizacije. Ideja zajednica stoga ima vrlo dugu i kompleksnu teorijsku i praktično-empirijsku povijest. Ovdje nas, međutim, ne zanima ukupnost te opsežne, vrlo razgranate priče, nego njezini najznačajniji i najzanimljiviji aspekti. Preciznije, zanimaju nas, oni elementi i aspekti te povijesti čije nam pouke mogu pomoći u pokušaju razumijevanja suvremenih zajednica, koje se na početku 21. stoljeća – u uvjetima dramatičnog srušenja i kombiniranja globalnih i lokalnih utjecaja i silnica – nose s nekoć nezamislivim izazovima.

Jedna se značajka ideje zajednice, međutim, već na prvi pogled izdvaja kao iznimno važna, naprosto nezaobilazna crta. Riječ je o njezinoj *ambivalentnosti*. Ideja zajednice, naime, s jedne strane izražava *partikularnost* – bliske i neposredne društvene veze i odnose, omeđene ograničenim prostorno-vremenskim okvirima i rasponima. S druge strane, ideja zajednice označuje i cjelokupnu ljudsku zajednicu, odnosno *univerzalnu* povezanost svih ljudskih bića. Ona, dakle, „može biti ekskluzivna ili inkluzivna“ (Delanty, 2006: 12), razvijajući svoje puno značenje u rasponu koji obuhvaća suprotstavljene, proturječne ekstreme.

Tu je riječ o *fundamentalnom* konfliktu između partikularnog i univerzalnog značenja i smisla ideje zajednice, koji ne samo da nikad nije razriješen nego se, po svemu sudeći, čini nerazrješivim. Danas se to proturječje posebno dojmljivo manifestira u konfliktu dvaju suprotnih oblika ili modela zajednice: kozmopolitske potrage za pripadanjem, koja bi se htjela ispuniti na najvišoj mogućoj, *globalnoj* razini, s jedne strane, i vrlo „konkretiziranog“ traganja za pripadnošću posve „odozdo“, u konkretnim „korijenima“, koji su uvijek situirani u nekom ograničenom, precizno *lokaliziranom* kontekstu, s druge strane.

Spomenuta se ambivalentnost, dakako, nije pojavila tek u moderno doba, nego se razvijala i definirala, ispunjujući se konkretnim sadržajima, tijekom duge teorijske i praktično-empirijske povijesti zajednice. Moderna ideja zajednice svoje podrijetlo nedvojbeno vuče iz grčkoga koncepta političke zajednice kao grada-države, *polis*a, pa nije odveć pretjerano ustvrditi kako je „vrsta zajednice koja je oprimjerena u *polisu* stvorila temeljni ideal za sve sljedeće koncepcije zajednice“ (Delanty, 2006: 12).

Polis je, moglo bi se reći, sav bio u znaku *neposrednosti*. Utemeljen na izravnim odnosima između slobodnih pojedinaca, koji su – vođeni idealom sudjelovanja u javnom životu – neposredno kreirali život zajednice, *polis* nije poznavao (kasnije nastalu, a danas samorazumljivu) podjelu/raskol cjeline života ljudske zajednice na sfere socijalnog i političkog. Drugim riječima, područje se političkog nije izdvajalo i emancipiralo od društvenog života, nego je bilo identično s njime. Upravo je ta činjenica – to da se politički život društvene zajednice nije „otuđio“ od društva u posebnom aparatu *države*, i da je stoga život društvene zajednice ostajao cjelovitim – bila glavnim razlogom adoracije i idealizacije *polis*a u mnogih kasnijih mislilaca. Pojam *polis*a jest, osim grada-države, označivao i svojstvo pripadanja takvoj zajednici, *državljanstvo*, te ukupnost svih građana, *političko tijelo* zajednice.

S druge strane, kao prostorno ograničena zajednica, opasana zidinama i time simbolički i fizički jasno odvojena od svog ne-gradskog okružja, *polis* je, u načelu, funkcionirao kao *samozakonita* i *samodovoljna* gradska cjelina – riječju, kao *grad-država* (koji je, međutim, u potrebnoj mjeri suvereno kontrolirao i vlastito šire okružje). Atena, Teba, Sparta... bijahu to gradovi koji su – kao izvori zapadne kulture i civilizacije – za nadolazeća stoljeća definirali izvorno značenje pojmova *autonomije* i *autarkije* (u kojima kao da još i danas odjekuje nešto od uzvišenosti svojstvene tim nezastarivim civilizacijskim dosezima antičke Grčke).

Također valja spomenuti da je poredak *polisa* stojao u kompleksnom odnosu s poretkom *kozmosa*. Ljudski je poredak, naime, htio zrcaliti poredak koji je vladao (vrlo živopisnim i dinamičnim) životom grčkih bogova, no između logikâ funkcioniranja Atene i Panteona uvijek je, unatoč takvim nakanama, vladala nerazriješena i nerazriješiva napetost – poredak *polisa* nikad nije uspio vjerno preslikati poredak i strukturu *kozmosa*.

Mnogi poznavatelji i tumači grčke civilizacije i kulture s pravom inzistiraju na činjenici da je *polis* značio uključnje jednih i, samim time, isključenje drugih (mnogih). Kao takav, on je doista bio nedvojbenim oličenjem zajednice konstruirane u ključu *partikularnosti* – veze i odnosi od kojih je bio „sagrađen“ tvorile su jasno omeđen i čvrsto zatvoren društveni prostor nalik nekom ekskluzivnom klubu. Biti punopravnim članom toga „kluba“ značilo je, prije svega, jasno i neopozivo razlučivati „Nas“ od „Njih“. Taj odnos nije nužno bio u znaku konflikta, ali nikad nije nestajala ta presudna razlika – granica koja je razdvajala članove *polisa* od onih koji to nisu bili, svagda je ostajala neupitnom.

Određen pomak od tako ekskluzivistički ustrojene zajednice donijelo je Rimsko Carstvo, koje je – u djelima najvećih rimskih mislilaca – samo sebe razumjelo kao univerzalnu ljudsku zajednicu utemeljenu na atributima građanstva. No, posve razgovjetnu ideju doista *univerzalne* ljudske zajednice – one, dakle, koja prekoračuje sve zamislive granice (društvene, političke, teritorijalne...) – donijelo je tek *kršćanstvo*. Shvaćajući, naime, sve ljude kao bitno identična stvorenja – kao bića stvorena po liku Božjem i stoga kao bića jednaka pred Bogom – tek je kršćanska misao zajednicu mogla pojmiti kao obuhvatnu bez ostatka, kao zajednicu *svih* ljudskih bića. No, ta ideja univerzalne ljudske zajednice nije svojstvena samo kršćanstvu, nego je sadržje mnoge svjetske religije. Bitno je uvidjeti da je tim shvaćanjem zajednice kao sudioništva u sveobuhvatnom, univerzalnom poretku, stvorena plodotvorna platforma za normativnu kritiku društva, koju će kasnije, s različitim motivacijom i u različitim kontekstima, aktivirati mnogi moderni teoretičari i mislioci (Delanty, 2006: 12-14).

Razgradnjom feudalističkih i uspostavom kapitalističkih društvenih sustava nastaje i moderna, centralizirana država, kao entitet koji je jasno razlučen od društva, odnosno izdvojen iz do jučer homogene društvene cjeline. Stoga nije čudno da se od tih vremena pojavljuje tema gubitka zajednice, koja postaje važnim motivom moderne misli od prosvjetiteljstva sve do današnjih dana, pa će je, nimalo čudno, preuzeti i sociologija.

Uz motiv gubitka u modernom se diskursu zajednice javlja i njegova protuteža – ideja o (ponovnom) ostvarivanju zajednice. Može se, štoviše, ustvrditi da su se „mnoge od velikih koncepcija zajednice u zapadnoj misli“ bavile „ponovnim zadobivanjem onoga što je bilo izgubljeno“ (Delanty, 2006: 18). Vjerojatno su u pravu oni autori koji drže da ta ideja svoje korijene ima i u židovskoj i u kršćanskoj ideji spasenja kao oporavka ili regeneracije nečeg dragocjenog što je nekoć izgubljeno. Kako god bilo, ostvarivanje zajednice bilo je, rezimira Delanty, važnom temom nekih od najutjecajnijih univerzalističkih političkih ideologija modernosti, posebice onih koje su obilježile razdoblje između 1830. i 1989. godine. Taj vremenski raspon obuhvaća razdoblje između iscrpljivanja i slabljenja prosvjetiteljstva (koje je dominiralo 18. stoljećem), s jedne strane, i kolapsa socijalističkih društvenih sustava (koji su, uz uspon nacizma i fašizma, presudno odredili gotovo cijelo 20. stoljeće), s druge strane. Delanty tu povijesnu sekvencu naziva „Dobom ideologija“, a među najznačajnije političke ideologije toga turbulentnog razdoblja on ubraja doktrine liberalizma, republikanizma, konzervativizma, komunizma, socijalizma, anarhizma, cionizma, fašizma i različitih nacionalizama. Sve su te ideologije – osim liberalizma – u svojim temeljima imale određene koncepcije zajednice, koje su, pak, umnogome funkcionirale kao *normativni* ideal. Sve ih je, dakle, odlikovala osebujna „utopijska imaginacija“ (Delanty, 2006: 18), čežnja za nečim drugim i bitno drukčijim od onoga što postoji. Glavne je koncepcije zajednice kao normativnog ideala, prema Delantiju, moguće svrstati u tri osnovna pristupa (ili diskursa) (usp. Delanty, 2006: 19-20):

- 1) Shvaćanje zajednice kao *nepovratno izgubljene*. Taj pristup karakterizira romantičarska i konzervativizmu sklona kritika modernosti. On je nastrojen bitno protumodernistički, a jedan od svojih najrječitijih izraza nalazi u nostalgiji. Ništa čudno, jer zajednica je, prema tom viđenju, ujedno i nužna i posve nemoguća.
- 2) Shvaćanje zajednice kao *ponovno ostvarive*. Bio je to glavni pristup (ili diskurs) modernoga *konzervativizma* od vremena njegova uspona početkom 19. stoljeća. Konzervativna je misao zagovarala povratak tradiciji i „organskom“ jedinstvu države i društva. Tu je riječ o viziji pomirenja zajednice s uvjetima modernosti. No, želja za tim pomirenjem kao da je zastirala pogled na modernu zbilju, koja je, čini se, oduvijek osporavala mogućnost takva mirenja. Drugi primjer te orijentacije Delanty vidi u ideologiji *nacionalizma*, koja je ideju

političke zajednice uvijek povezivala s primordijalnom kulturnom zajednicom. Prema nacionalističkom konceptu zajednice, nacija – koja je najbolje otjelovljena u političkom obliku države – postoji samo kao *izraz* jedne prvobitnije zbilje: kulturne zajednice oblikovane zajedničkom poviješću, jezikom, običajima itd.

- 3) Shvaćanje zajednice kao *nečeg što tek treba ostvariti*. Tu je utopijski karakter shvaćanja zajednice najjasnije izražen. Diskursi komunizma, socijalizma i anarhizma vide zajednicu prije kao nešto što tek ima doći iz budućnosti nego kao nešto što bi valjalo spašavati iz prošlosti. Najutjecajnijeg zastupnika takve utopijske koncepcije zajednice Delanty prepoznaje u Marxu, koji je u državnom aparatu vidio otuđenu moć društva okrenutu protiv njega samoga, pa je uspostavljanje zajednice – koju je shvaćao kao nesputani razvoj svih zapretenih potencijala društva – mogao zamisliti samo uz pretpostavku ukidanja kapitalizma i demonstiranja njegova političkog aparata, buržoaske države.

Teško se ne složiti s procjenom da je sudbina zajednice u 20. stoljeću bila sva „u znaku ekstrema“ (Delanty, 2006: 21). Aludirajući na poznatu Hobsbawmovu knjigu o katastrofalnim promašajima državnog socijalizma, kapitalizma i nacionalizma u 20. stoljeću [*The Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914-1991* (1994)], Delanty se – da bi skrenuo pozornost na zacijelo najveći problem prošloga stoljeća, uspon totalitarnih ideologija poput fašizma i ekstremnih oblika nacionalizma – poziva na pojam „totalne zajednice“ Roberta Nisbeta (u djelu *Quest for Community*, 1953.). Pod totalnom zajednicom valja misliti ne samo „zajednicu koja je fuzija države i društva“ (Delanty, 2006: 21) nego i nešto što je otišlo mnogo dalje od pukog spajanja tih dviju sastavnica. Totalitarna država, naime, znači potpuno zaposjedanje društva od države ili, preciznije, brisanje ili poništavanje specifičnosti društvenoga u korist države. Drugim riječima, totalna zajednica u Nisbetovu smislu nije društvo koje se oslobodilo države (što je, primjerice, htio Marx), nego se, posve obratno, radi o državi koja se s društvom integrirala tako što ga je poništila u njegovoj posebnosti, odnosno tako što ga je „progutala“. Ne ulazeći u konkretne primjere totalnih zajednica, koje se, u pravilu, ipak nisu artikulirale na razini cijelog društva, nego su funkcionirale kao manje alternativne zajednice ili sekte (usp. Delanty, 2006: 22-24), možemo se složiti s tvrdnjom da ti eksperimenti, u pravilu, ne ostavljaju prostora individualnosti i kreativnosti, pa se, na koncu, pokazuju neprijateljskima i samom životu.

O slojevitosti i zapletenosti teorijske i praktično-em-pirijske povijesti pojma i koncepta zajednice uvjerljivo svjedoče i radikalne promjene njihovih vrijednosnih polo-va. Jedna od najznačajnijih epizoda u tom smislu odigrala se u završnim desetljećima 19. stoljeća, kad je radikalna desnica „preuzela“ ideju zajednice od radikalne ljevice. Ljevica je, naime – na idealu zajednice kao bitno praved-nijeg društva – temeljila svoju kritiku postojećeg stanja kao nehumanog. Desnica se također postavljala negatorski spram situacije *status quo*, no ona je zajednicu interpreti-rala, a onda i praktično-politički instrumentalizirala, na drukčije načine. Tako je, primjerice, poznata Le Bonova knjiga, *Psihologija gomila* (izvorno objavljena 1895. godi-ne), utjecala na mislioce radikalne desnice na početku 20. stoljeća (uključujući i politički relevantne, izrazito zlokob-ne povijesne figure poput Hitlera i Mussolinija), a ideja zajednice se – u doba masovne politike, tijekom prve polo-vice 20. stoljeća – našla tijesno povezanom s kompaktnim, nadindividualnim socijalnim tvorbama poput mase, naci-je, naroda itd., uz koje je išla i politička filozofija koja je te fenomene mitologizirala kao primordijalne entitete jedne (fiktivne, konstruirane) tradicije, koju je trebalo slijediti kao neosporivu paradigmu budućeg razvoja. Desničarska inačica koncepta zajednice – a još više njegove dijabolične praktično-političke operacionalizacije – dovele su, nimalo čudno, do kritika same ideje zajednice. Takvo je stajali-šte, primjerice, zastupao jedan od utemeljitelja filozofijske antropologije, njemački filozof Helmuth Plessner (u djelu *Granice zajednice*, 1924.), tvrdeći da je ideja zajednice pre-cijenjena i, štoviše, vrlo opasna ideja.

Unatoč svim tim kontroverzama bilo bi teško ne slo-žiti se s tvrdnjom Roberta Nisbeta da je ideja zajednice „najtemeljnija i najdalekosežnija ideja“ u sociologiji. Štovi-še, teško je oboriva i teza da je „ponovno otkriće zajedni-ce neupitno... najvažnije obilježje razvoja društvene misli devetnaestog stoljeća, razvoja koji uvelike nadilazi socio-lošku teoriju“ (Nisbet, 2007: 69). Iako se danas uglavnom shvaća u opreci spram društva, zajednica je od antičke Grčke pa sve do prosvjetiteljstva „izražavala esenciju druš-tva, a ne njegovu antitezu“ (Delanty, 2006: 8). Ne ulazeći dublje u potankosti te prvotne stopljenosti i kasnijeg raz-dvajanja ideje zajednice od ideje društva, ovdje tek skreće-mo pozornost na ono što, po svemu sudeći, tvori samu srž ideje zajednice i što je čini toliko važnom i dalekosežno utjecajnom. Ideja zajednice jest, kao što je to efektno i precizno formulirao Delanty, „izraz pripadanja koje se ne može svesti ni na kakav društveni ili politički aranžman“ (Delanty, 2006: 11). Drugim riječima, ona izražava onu

najintimniju bit svakog mogućeg pripadanja, neovisno o kontekstima u kojima se ostvaruje. Upravo je to čini tako dragocjenom i, istodobno tako podložnom najrazličitijim interpretacijama.

Marija GEIGER ZEMAN
Zdenko ZEMAN
Uvod u sociologiju
(održivih) zajednica:
Zajednica – ideja s
dugom poviješću